

ШАХРИСАБЗДАГИ ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ЭСКИ ҲАММОМИ: ТАРИХИЙ, МЕЪМОРИЙ ВА ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ТАҲЛИЛ

*Шаҳрисабз давлат музей қўриқхонаси
Ҳисоб бўлим бошлиғи Умирова Гулноза
(+998976190083)*

Аннотация: Ушбу мақолада Темурийлар даври шарқ шаҳарсозлик ва муҳандислик санъатининг ноёб намуналаридан бири — Шаҳрисабздаги XV асрга оид Эски ҳаммом таҳлил қилинади. Тадқиқотда иншоотнинг тарихий контексти, меъморий тузилиши ва функционал бўлинмалари атрофлича ёритилган. Алоҳида эътибор ҳаммомнинг муҳандислик ечимларига, хусусан, ерости иситиш тизими, сопол қувурлар орқали сув етказиб бериш ва канализация механизми ҳамда гумбазли табиий ёритиш усулларига қаратилган. шунингдек, мақолада Эски ҳаммомнинг Темурийлар жамиятидаги ижтимоий, маданий ва тиббий-профилактик ўрни ҳамда унинг ҳозирги кундаги ЮНЕСКО Бутунжаҳон маданий мероси объекти сифатидаги аҳамияти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Шаҳрисабз, Темурийлар даври, Эски ҳаммом, шарқ меъморчилиги, иситиш тизими, шаҳарсозлик инфратузилмаси, археология, ЮНЕСКО маданий мероси.

Аннотация: В данной статье проводится комплексный анализ одного из уникальных памятников восточного градостроительства и инженерного искусства эпохи Тимуридов — Старой бани XV века в Шахрисабзе. В исследовании подробно рассматриваются исторический контекст, архитектурно структура и функциональное зонирование сооружения. Особое внимание уделено инженерно-технологическим решениям, в частности подземной системе отопления, водоснабжению через керамические трубы, канализации и купольной системе естественного освещения. Кроме того, анализируются социальная, культурная и медицинско-профилактическая роль бани в обществе эпохи Тимуридов, а также её современный статус как объекта Всемирного наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: Шахрисабз, эпоха Тимуридов, Старая баня, восточная архитектура, городская инфраструктура, археология, наследие ЮНЕСКО.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the 15th-century Old Bathhouse in Shakhrisyabz, one of the unique monuments of Timurid urban planning and engineering art. The study thoroughly examines the historical context, architectural structure, and functional zoning of the complex. Special attention is given to the engineering and technological solutions, particularly the underground hypocaust heating system, water supply via ceramic pipes, drainage mechanisms, and dome-based

natural lighting. Furthermore, the article explores the social, cultural, and medical-preventive significance of the bathhouse in Timurid society, as well as its present status as a UNESCO World Heritage site.

Keywords: Shakhrisabz, Timurid era, Old Bathhouse, Eastern architecture, urban infrastructure, archaeology, UNESCO World Heritage.

Буюк Ипак йўли чорраҳасида жойлашган ва Амир Темурнинг ватани ҳисобланган Шаҳрисабз шаҳри Темурийлар даври меъморчилигининг энг ёрқин намуналарини ўзида мужассам этган. Оксарой, Дорус-саодат ва Дорут-тиловат мажмуалари билан бир қаторда, шаҳарнинг шаҳарсозлик маданиятини кўрсатиб берувчи муҳим ва ноёб обидалардан бири бу XV асрга оид эски ҳаммомдир.

Шарқ уйғониш даврида ҳаммомлар шунчаки гигиеник иншоот бўлиб қолмай, балки муҳим ижтимоий, маданий ва сиёсий мулоқот маркази вазифасини ўтаган. Ушбу мақолада Шаҳрисабздаги эски ҳаммомнинг тарихий илдизлари, меъморий тузилиши, муҳандислик ечимлари ва бутунги кундаги аҳамияти атрофлича таҳлил қилинади.

Тарихий манбалар ва шаклланиш даври XV асрда Амир Темур ва унинг авлодлари томонидан Шаҳрисабз ноҳияси марказий шаҳар сифатида қайта қурилди ва мустаҳкамланди. Шаҳар марказида расталар, карвонсаройлар ва жамоат ҳаммомлари барпо этилди.

Эски ҳаммом XV асрнинг охири — Мирзо Улуғбек ёки Улуғбекдан кейинги Темурий ҳукмдорлар даврида қурилган деб эътироф этилади. У Шаҳрисабзнинг тарихий марказида, асосий савдо йўллари туташган Чорсу яқинида жойлашган. Бу жойлашув савдогарлар, сайёҳлар ва маҳаллий аҳоли учун жуда қулай бўлган.

Меъморий тузилиши ва композицияси Шаҳрисабз ҳаммоми шарқ ҳаммомчилиқ мактабининг асосий тамойилларига тўлиқ жавоб беради. Иншоотнинг асосий қисми иссиқликни сақлаш ва муътадил ҳароратни таъминлаш мақсадида ер остига (ёки ярим ер ости ҳолатида) чуқурлаштириб қурилган.

Мижозларни қабул қилиш ва кийиниш хонаси (Жомахона): Ҳаммомга кириш қисмида жойлашган бўлиб, табиий ёритилган ва одатда гумбаз билан ёпилган.

• **Оралиқ хона (Майонсарой):** Кийиниш хонасидан бевосита иссиқхонага ўтишда тананинг ҳароратга кўникишини таъминловчи оралиқ ҳудуд.

• **Иссиқхона (Ювиниш хонаси):** Ҳаммомнинг марказий қисми. Ушбу хона атрофида кичик таҳоратхоналар ва хилватхоналар (хўжалиқ ва хусусий бўлинмалар) жойлашган.

• **Қозонхона (Хумхона):** Ҳаммомнинг орқа ёки пастки қисмида жойлашиб, сувни ва бутун иссиқлик тизимини таъминлаган.

Иншоотнинг тепа қисми бир нечта пишиқ ғиштдан ўрилган гумбазлардан иборат. Гумбазлар марказида тешикчалар (пошналар) қолдирилган бўлиб, улар орқали хонага табиий ёруғлик тушган ва ортиқча буғ чиқиб кетган.

Муҳандислик ва иссиқлик тизими Ҳаммомнинг энг эътиборли жиҳати унинг муҳандислик тизимидир. Темурийлар даври муҳандислари қадимги Римнинг "типокауст" тизимини такомиллаштирган ҳолда қўллаганлар.

• **Ер ости иситиш йўллари:** Қозонхонада ёқилган ўтиннинг иссиқ тутуни ва ҳавоси ҳаммом поллари остига ётқизилган махсус ғиштли каналлар орқали айланиб чиққан.

• **Полларнинг исиши:** Тутун ҳаммомдан чиқиб кетишдан олдин пол остидаги тизимни ва девор ичидаги ҳаво йўллари иситган. Бунинг эвазига пол доимо илиқ ёки иссиқ бўлган.

• **Сув таъминоти:** Сув махсус сопол қувурлар орқали манбалардан келтирилган ва қозонхонада иситилиб, хоналарга тарқатилган.

Ижтимоий ва маданий аҳамияти Темурийлар даврида ҳаммомлар фақатгина танани тозалаш маскани эмас эди. Улар қуйидаги муҳим ижтимоий функцияларни бажарган:

• **Ижтимоий мулоқот:** Аҳоли ва савдогарлар янгиликларни муҳокама қиладиган, шартномалар тузадиган маскан.

• **Саломатлик ва гигиена:** Шарқ табobatiда (Ибн Сино анъаналари) ҳаммом турли касалликларни даволаш ва профилактика воситаси ҳисобланган.

• **Маданий анъаналар:** Тозалик ва покланиш Ислом маданиятининг ажралмас қисми бўлгани сабабли, ҳаммомлар шаҳар инфратузилмасининг марказий элементи бўлган.

Сақланиш ҳолати ва реставрация масалалари асрлар давомида эски ҳаммом бир неча бор қайта таъмирланган ва ўз фаолиятини деярли XX асрнинг охиригача сақлаб қолган. Бу унинг муҳандислик ва меъморий жиҳатдан қанчалик мустаҳкам қурилганидан далолат беради.

Ҳозирда эски ҳаммом ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси рўйхатига киритилган Шаҳрисабзнинг тарихий маркази таркибига киради. Ушбу обидани асраб-авайлаш, тарихий кўринишини сақлаган ҳолда реставрация қилиш ва туризм инфратузилмасига интеграция қилиш бўйича бир қанча тадқиқот ва амалий ишлар олиб борилган. Шаҳрисабздаги Темурийлар даврига оид эски ҳаммом — Ўрта Осиё шаҳарсозлик ва муҳандислик санъатининг ноёб ёдгорлигидир. У темурийлар даврида нафақат мухташам саройлар ва мақбаралар, балки юқори даражадаги жамоат ва маиший инфратузилма объектлари ҳам юксак маҳорат билан барпо этилганини исботлайди. Бу каби обидаларни ўрганиш ва асраш миллий маданий меросимизни келажақ авлодга етказишда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. **Аҳмедов, Б.** (1999). Амир Темур ва унинг тарихий ўрни. Тошкент: Ўзбекистон.
2. **Пугаченкова, Г. А.** (1983). Средняя Азия. Справочник-путеводитель. Москва: Искусство.
3. **Зоҳидов, П. Ш.** (1996). Темурийлар даври меъморчилиги санъати. Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти.
4. **Массон, М. Е.** (1953). К истории архитектурного ансамбля Шахрисабза. Ташкент: Изд-во АН УзССР.
5. **Раҳимов, К.** (2010). Шахрисабз тарихий обидалари ва уларни муҳофаза қилиш масалалари. Самарқанд.
6. **Мавлонов, Ў.** (2008). Марказий Осиёнинг қадимги ва ўрта асрлар савдо йўллари ва инфратузилмаси. Тошкент: Академия.
7. **ЮНЕСКО ҳисоботлари:** Historical Centre of Shakhrisyabz (Uzbekistan) - World Heritage Site Evaluation and Status Reports.

Шахрисабздаги Темурийлар даври Эски ҳаммоми:
Тарихий, меъморий ва ижтимоий-маданий таҳлил